

Geen talent voor onderdanigheid

Met haar eerste man ging Eleonora van Aquitanië op kruistocht. Haar tweede echtgenoot sloot haar vijftien jaar op in een oud kasteel. Daarna beleefde ze als moeder van de Engelse koning Richard Leeuwenhart haar comeback en werd ze machtiger dan ooit.

DOOR ALIES PEGTEL

In de kathedraal van Bordeaux stonden op zondag 25 juli 1137 een jonge man en een vrouw in een bruidsjaпон van scharlakenrode zijde voor het altaar. De bruidegom was de 17-jarige Lodewijk, kroonprins van Frankrijk; de bruid was de 15-jarige Eleonora, hertogin van de Zuid-Franse streek Aquitanië. Duizend genodigden zagen hoe ze na het jawoord door de aartsbisschop werden gekroond met gouden diademen. Er volgden dagen gevuld met banketten en festiviteiten in Eleonora's woonplaats Poitiers. Pas toen op 8 augustus een paar edelmannen Lodewijk wilden kidnappen – een plan dat zijn ridders amper konden vrijdelen – vertrok het jonge paar halsoverkop naar Parijs. Onderweg kwam een boodschapper de koninklijke stoet tegemoet: koning Lodewijk VI was enkele dagen eerder overleden aan dysenterie. De jonge Lodewijk en Eleonora waren de

nieuwe koning en koningin van Frankrijk. Zo arriveerde Eleonora als koningin in haar nieuwe woonplaats Parijs, met een man die ze voor haar huwelijk nog nooit had gezien.

De geknipte bruid

Ze werden opgewacht door Lodewijks moeder, de enige van hun beider ouders die nog in leven was. Eleonora was een paar maanden eerder wees geworden, nadat ze haar eigen vader was verloren. De 38-jarige hertog Willem X van Aquitanië was op pelgrimstocht naar Compostella overleden na het drinken van besmet rivierwater. Zijn enige twee dochters had hij onder de hoede gesteld van zijn leenheer, de Franse koning Lodewijk VI. Die was bij het horen van het bericht van Willems dood zo opgetogen dat hij niet meer uit zijn woorden kwam, aldus de aantekeningen van zijn adviseur, de benedictijnse abt Suger.

Lodewijk VI, bijgenaamd 'de Dikke', die vanwege zijn corpulentie niet in goede gezondheid verkeerde, wist meteen dat Eleonora de geknipte bruid was voor zijn zoon. Ze was erfgename van een uitgestrekte regio die dankzij de export van wijn en zout vele malen welvarender was dan het land dat hij in direct beheer had. Dit was een buitenkans om de macht van het Franse koningshuis te vergroten. Huwelijkspolitiek was in de Middeleeuwen een belangrijke manier om territorium te winnen en familiere allianties aan te gaan. Kinderen werden als Stratego-stukken ingezet in uitgekende strategieën om regio's en koningshuizen aan elkaar te smeden. Europa was een feodale samenleving waarin het natieconcept niet bestond. Mensen waren loyaal aan een koning, hertog of graaf die over gebied regeerde. Vazallen knielden letterlijk neer voor hun heer, legden hun handen in de zijne en zwoeren hem »

Koningin Eleonora is vaak geportretteerd. Dit schilderij is gemaakt door Frederik Augustus Sandys, 1858.

Een echte ridder: Richard Leeuwenhart

De Engelse koning Richard I (1157-1199) geldt als een typische middeleeuwse ridder: een moedige vechtjas die bij elke veldslag in de voorste linie te vinden is. Zijn bijnaam 'Leeuwenhart' kreeg hij in zijn jeugd in de strijd tegen Franse baronnen die zich in 1173 tegen zijn vader Hendrik hadden gekeerd. Tijdens deze gevechten toonde hij zich als 16-jarige zo'n krachtige militair leider dat zijn bewonderaars hem 'Coeur de Lion' gingen noemen. Toen hij eenmaal koning was, sloot hij een wapenstilstand met de Franse koning Filips II, zodat ze samen in 1190 tijdens de derde kruistocht het Heilige Land konden bevrijden uit handen van moslims. Daarbij was Leeuwenhart ook wreed: bij Akko liet hij bijna 3000 islamitische krijsgeslagenen executeren. Hoewel Richard minder dan een jaar in Engeland verbleef in de tien jaar dat hij koning was, was hij populair. De Engelsen lieten zijn hart na zijn dood balsemen.

trouw. Moed, durf en loyaliteit waren ridderlijke deugden in een militaristische wereld. Koningen en edelen trokken geregeld ten strijde om hun macht te beschermen, want er waren altijd wel ergens vazallen die in opstand kwamen.

Moralisten

Nu was de twaalfde eeuw ook een periode die bekendstaat als de 'eerste Renaissance'. De toenemende welvaart van de Europese steden leidde tot culturele bloei. In de kerkarchitectuur werd de sobere Romaanse stijl vervangen door de gotiek; de aftrap werd genomen door abt Suger, die de kathedraal in St.-Denis in 1140 liet herbouwen in elegante gotische stijl. Theologie, filosofie en rechtsgeleerdheid namen een grote vlucht en werden aan een breder publiek onderwezen aan de eerste universiteiten van Europa in Bologna en Parijs. De ervaring van de wetenschap was een gevolg van de eerste kruistocht in 1096.

Huwelijksvoltrekking van Eleonora en Lodewijk VII. Veertiende-eeuws manuscript.

Paardrijtoer van Eleonora en haar schoondochter Isabella. Fresco uit de kapel van Ste-Radegonde in Chinon.

Door deze reis waren de Europeanen in contact gekomen met de Arabische cultuur, waarin het werk van Aristoteles een grote rol speelde. De herontdekking van deze Griekse filosoof, die in tegenstelling tot de veelbestudeerde Plato veel waarde hechtte aan de natuurwetenschappen en de ratio, gaf een krachtige impuls aan de wetenschapsbeoefening. Chroniqueurs schreven levendige verslagen van de grote gebeurtenissen van hun tijd. Het is aan hen te danken dat Eleonora's huwelijk zo goed is gedocumenteerd. Maar de middeleeuwse kroniekschrijvers waren geen objectieve historische waarnemers. Ze waren moralisten die hun verhalen in de eerste plaats schreven als illustratie van Gods mysterieuze wegen. Vrouwen, ook koninginnen, waren niet belangrijk genoeg om veel woorden aan vuil te maken. Als ze afweken van het kuise, gedweë vrouwelijke ideaalbeeld werden ze neergesabeld als voorbeeld van hoe een vrouw zich níét diende te gedragen. Eleonora was geen uitzondering. Zo is haar precieze geboortjaar onbekend; het kan 1122 zijn geweest, maar ook 1124. En

terwijl het uiterlijk van haar voorname mannelijke tijdgenoten gedetailleerd werd beschreven, volstonden de chroniqueurs in haar geval met de algemene opmerking dat ze *performosa* – buiten gewoon mooi – was. Vanaf het moment dat ze voet zette in de bedompte koninklijke donjon op het Île de la Cité, werd genoteerd dat haar schoonmoeder haar lage decolletés en exorbitante uitgavenpatroon afkeurde. Eleonora introduceerde tafellinnen en liet bedienden voortaan hun handen wassen voordat ze het eten opdienden. Voor vermaak huurde ze jongleurs en troubadours in. Die kende ze van het hofleven in Poitiers, waarop haar flam-

Raymond van Poitiers verwelkomt koning Lodewijk VII in Antiochië. Vijftiende-eeuwse illustratie.

boyante grootvader Willem IX, bijgenaamd 'de Troubadour', zijn stempel had gedrukt. De hertog, een groot womanizer, was zelf een van de eerste dichters van hoofse poëzie. Hij schreef zijn verzen in de volkstaal van zijn streek, wat hem razend populair had gemaakt. Maar in het conservatieve Parijs trokken ze hun wenkbrauwen op als troubadours in hun liederen naar de gunsten van een vrouw dongen. Hier golden vrouwen als listige verleidsters en klonk de waarschuwing van de invloedrijke kerkelijke prediker Bernard de Clairvaux: 'Zonder gevaar leven met een vrouw is moeilijker dan doden tot leven wekken.'

Militair fiasco

De koning adoorde zijn echtgenote op een bijna 'kinderlijke manier'. 'Haar bed' bezocht hij 'niet vaak'. De aanmoediging van de bemoeizuchtige Clairvaux kwam er naar verluidt aan te pas om de koninklijke conceptie aan te moedigen. Na acht jaar huwelijk zette Eleonora in 1145 dochter Marie op de wereld. Hun peuter was voor Lodewijk geen reden om zijn

geliefde echtgenote thuis te laten toen hij twee jaar later gehoor gaf aan een oproep van de paus om in juni 1147 mee te gaan op de tweede kruistocht. Ook tijdens de eerste kruistocht waren er vrouwen meegereisd. Niemand keek er dus van op dat de 23-jarige Franse koningin met eigen vazallen uit Aquitanië, een vrouwelijk gevolg en vele jurken, bontjassen, juwelen en serviesgoed op weg ging naar het Heilige Land. In oktober bereikten ze Constantinopel, het centrum van de oosterse orthodoxe kerk. Ze werden ontvangen door de Byzantijnse keizer Manuel I, die hen met vorken liet eten (toen nog onbekend in Europa) en kikkerbiljetjes en artisjok presenteerde op zilveren borden. Eenmaal weer onderweg troffen ze het ontredderde restant van het leger van de Duitse koning Koenraad III, die iets eerder op kruistocht was gegaan. De Duitsers waren in Anatolië verslagen door de Turken. Ook de Fransen raakten met hen in gevecht. Zwaargehavend bereikten de uitgedunde troepen het vorstendom Antiochië aan de grens met Syrië, dat werd geregeerd door Raymond »

Meer vrouwelijke leiders

Eleonora was een zelfstandige dame in een tijd waarvan lang werd gedacht dat alleen mannen er de dienst in uitmaakten. Maar hedendaagse historici wijzen erop dat vrouwen tot de twaalfde eeuw geregeld macht uitoefenden als rechter of militair leider. Bovendien tonen moderne studies dat middeleeuwse koninginnen actief het gezag met hun mannen deelden. Eleonora was zo gezien geen uitzondering, maar een representante van machtige aristocratische middeleeuwse vrouwen. Haar schoonmoeder Mathilde, erfgename van Hendrik I, voerde bijvoorbeeld persoonlijk belegeringen uit gedurende de lange oorlog met haar neef Stefanus om de Engelse troon, en in 1141 was ze kortstondig koningin. Toen haar zoon Hendrik II koning was, voerde Mathilde het dagelijks bestuur over het hertogdom Normandië. Eleonora's kleindochter Blanche was na de dood van haar man, Lodewijk VIII, in 1226, koningin-regentes voor haar minderjarige zoon. Toen hij als volwassene op kruistocht ging, nam zij de koningstaken waar.

van Poitiers, een oom van Eleonora. Hij verzocht om militaire bijstand voor een aanval op Aleppo, maar Lodewijk weigerde. Vervolgens dreigde de wilskrachtige Eleonora, die haar oom wel wilde steunen, met een echtscheiding. Lodewijk dwong haar verder met hem mee te gaan naar Jeruzalem. Van daaruit besloten de overmoedige kruisvaarders Damascus aan te vallen, maar dit werd door de moslims genadeloos afgestraft. De kruistocht werd een militair fiasco. Terug in Frankrijk ging het moeizaam met het koninklijke huwelijk. Toen Eleonora nogmaals een dochter baarde en geen zoon, zag Lodewijk dit als teken dat hun verbintenis Gods zegen niet had – wat Eleonora hem al eerder had gezegd. De paus stemde in met de nietigverklaring van hun huwelijk, omdat ze in de verte bloedverwanten waren. Eleonora liet in 1152 haar dochters achter aan het Franse hof, maar bleef in bezit van haar erfgrond Aquitanië.

Lievelingszoon

De 30-jarige hertogin had haar zaakjes uitstekend voor elkaar. Binnen twee maanden was ze weer gehuwd met een vermogend man. Tijdens een eenvoudige ceremonie op 18 mei 1152 in Poitiers trouwde ze met de elf jaar jongere

graaf van Normandië, Henri van Anjou, de Engelse kroonpretendent. Toen Lodewijk VII erachter kwam en in woede ontstak, was het al te laat. In 1154 werd Henri koning Hendrik II van Engeland. Hij regeerde over een enorm rijk dat zich uitstreckte van de Schotse zuidgrens tot aan de Pyreneeën. Later onderwierp hij ook Schotland en Wales.

Na de kroning in Westminster Abbey doorkruiste Henrik zijn nieuwe land en verbeterde het Engelse rechtssysteem. Eleonora zag hij hoogstens een paar keer per jaar, maar desondanks kregen ze in sneltreinvaart vijf zonen en drie dochters. Haar laatste zoon, Jan zonder Land, kreeg Eleonora op haar vierenzeventigste. In 1168 vertrok ze naar haar geboortestreek Aquitanië. Dit had ze vermoedelijk met haar man besloten, die moeite had om daar orde te houden. Ze trad op als kundig bestuurder en liet haar lievelingszoon Richard Leeuwenhart op zijn vijftiende huldigen als nieuwe hertog.

Met zijn vader had Richard, net als zijn broers, niet veel op. Koning Hendrik wilde zijn macht niet delen met zijn zonen en daarom keerden zij zich tegen hem. Ze werden gesteund door Eleonora, die ook de autonomie van Aquitanië wilde beschermen. Dat leidde tot een gewapend conflict binnen de familie. Het

Franse postzegel met daarop een afbeelding van Eleonora, 2004.

Feministisch boegbeeld

Eleonora als overspelige vrouw, als moordenaress, als patrones van de troubadours – al 800 jaar spreekt ze tot de verbeelding. In haar eigen tijd had ze een seksueel scandalieuze reputatie, vooral door toedoen van Engelse kroniekschrijvers, die weliswaar geen ooggetuigen waren geweest, maar insinueerden dat ze tijdens de tweede kruistocht een incestueuze relatie had gehad met haar oom Raymond. Ook deed het verhaal de ronde dat ze een van de (vele) minnaressen van haar man Hendrik II uit wraak had omgebracht. Er zijn vele wetenschappelijke studies, toneelstukken en films aan haar gewijd. Zo is Eleonora een personage in Shakespeares historische drama *King John* (1595) en in de film *The Lion in the Winter* (1968). In de twintigste eeuw lijfden feministen haar in als vroeg boegbeeld.

Stamboom van Hendrik II en zijn kinderen. Met derde van links Richard Leeuwenhart en uiterst rechts Jan zonder Land. Veertiende-eeuwse afbeelding.

werd in 1173 gewonnen door Hendrik, die zich daarna met zijn zonen verzoende. Maar hij vergaf zijn echtgenote niet dat zij ‘de vruchten van haar lichaam’ tegen hem had opgestookt. Eleonora probeerde verkleed als man te paard te vluchten naar het Franse hof van haar ex, maar dankzij spionnen wist Hendrik haar te pakken te krijgen. Tot zijn dood in 1189 hield hij haar in een oud kasteel bij Salisbury gevangen.

Koningin-regentes

Op haar zesenzestigste liet de nieuwe koning, Richard Leeuwenhart, zijn moeder vrij. Vijftien jaar opsluiting hadden Eleonora niet gebroken: ze stelde onmiddellijk een hofhouding voor hem samen. Ook startte ze een pr-campagne waarin ze uit zijn naam zijn onderdanen om trouw vroeg. De Engelsen kenden hem namelijk niet, omdat hij sinds zijn achtste in Aquitanië had gewoond. Ook maakte Eleonora zichzelf publiekelijk zichtbaar met een zegel waarop ze zich koningin van Engeland noemde ‘in Gods genade’. In 1190 trok Richard met een vloot van honderd schepen vanuit Marseille naar Sicilië om deel te nemen aan de derde kruistocht. Omdat hij niet gehuwd was, wilde zijn moeder voor zijn vertrek nog een huwelijk arrangeren. De bejaarde Eleonora reisde dwars door Europa en wist de dochter van de Spaanse koning Berangaria van Navarra op tijd in Sicilië bij haar zoon af te leveren. Terwijl hij op kruistocht was, trad ze in Engeland op als koningin-regentes. Ze sprak recht, verleende privileges en standaardiseerde de

maten en gewichten. Op de terugweg uit het Heilige Land werd Richard in 1193 door hertog Leopold V van Oostenrijk gevangengenomen. Eleonora stuurde smeekbrieven om hulp naar Rome en omschreef haar zoon als ‘haar steun en toeverlaat in haar ouderdom’. Hoewel kruisvaders onder pauselijke bescherming stonden, deed de paus niets. Daarom ondernam ze zelf actie. Ze voerde onderhandelingen en verhoogde de belastingen, zodat ze binnen een jaar het torenhoge losgeld bij elkaar had. Met gevaar voor eigen leven reisde ze met de reusachtige som geld naar Mainz, waar ze na drie jaar haar zoon weer zag. Groot was haar verdriet toen Richard in 1199 stierf. Maar tijd om te rouwen had ze niet; ze zette zich in om haar enige nog levende zoon Jan zonder Land op de Engelse troon te krijgen. Eenmaal koning gaf Jan, net als Richard, zijn moeder voorrang op zijn eigen vrouw en verleende hij haar de privileges van een koningin. De laatste jaren van haar leven trok Eleonora zich terug in de Franse abdij Fontevraud. Ze werd geen non, maar voerde een eigen huishouding. Ook bemoeide ze zich met de huwelijken van haar dochters en kleindochters, waardoor ze toch nog Europese politiek bleef bedrijven. Op de voor een middeleeuwse vrouw uitzonderlijk hoge leeftijd van 83 jaar overleed ze. In Fontevraud ligt ze in een graftombe tussen die van haar man Hendrik en zoon Richard. «

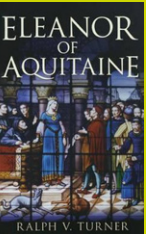

Meer weten

Eleonore van Aquitanië 1122-1204

(2007) Guus Pikkemaat plaatst Eleonora ‘in het zomertijd der middeleeuwen’.

Eleanor of Aquitaine

(2011) Ralph Turner belicht haar leven als koningin van Frankrijk en Engeland.

Eleanor of Aquitaine

(1999) Alison Weir concentreert zich op Eleonora als Engelse koningin.

Alies Pegtel is historicus en journalist.